

Matthew P. Fitzpatrick

Kolonializmus, posztkolonializmus és dekolonizáció¹

Az elmúlt két évtizedben a gyarmatosítás történetével foglalkozó tanulmányok (*colonial studies*), a posztkoloniális fordulat, az új birodalmi (*new imperial history*) és a globális történetírás komoly előrelépést tettek a német történelem meghatározó korszakainak felülvizsgálatára.² Az ezeken a területeken dolgozó kutatók ahelyett, hogy ragaszkodnának ahhoz, hogy a német modernitás alapvetően olyan egyedülálló, elszigetelt jelenség volt, amely tekintélyelvű társadalmi tendenciákat eredményezett, sokat tettek annak érdekében, hogy Németországot visszahelyezzék a 19. századi globális történelem tágabb logikájába, amelyben Európa thalasszokratikus birodalmi saját gazdaságuk, népességük és politikájuk globalizálásán munkálkodtak.³ Ebben az időszakban az európai államok telepes gyarmatokat hoztak létre és szilárdítottak meg – beleértve Német Délnyugat-Afrikát is – az őslakos népesség kitelepítése, helotizálása és lemészárlása árán.⁴ Ezekhez a telepes gyarmatokhoz kereskedelmi lerakatok és ültetvények társultak, amelyek egy szisztematikus, globális kísérlet részeként sarjadtak ki azzal a céllal, hogy a nem európai gazdaságokat, művelési rendszereket és episztemológiai kereteket európai irányba orientálják. Noha szerényebben, mint néhány társa és vetélytársa, de Németország is csatlakozott Nagy-Britanniához, Franciaországhoz, Hollandiához és az Egyesült Államokhoz a globális tengeri imperializmusnak ebben a (főként a szabadpiaci kereskedelmet elősegítő) vállalkozásában.⁵

A Habsburg Birodalom sem maradt teljesen távol ettől a folyamattól. Noha az új birodalmi történetírás a Habsburg Birodalom esetében jórészt Közép-Európa birodalmi dinamikájára összpontosított, néhány fontos jel arra utal, hogy Auszt-

¹ Colonialism, Postcolonialism, and Decolonization. *Central European History*, 51. (2018) 1. sz. 83–89. (A fordítás a kiadó engedélyével készült.)

² A német gyarmatosításra példaként lásd BERMAN–MÜHLHAHN–NGANANG (EDS.), 2014; KUNDRUS, 2003; STEINMEIZ, 2007; LINDNER, 2011; NARANCH-ELEY (EDS.), 2014; AMES–KLOTZ–WILDENTHAL, 2005; WALTHER, 2002; WILDENTHAL, 2001. Transznacionális és globális történelméhez lásd: ZIMMERMAN, 2010; CONRAD–OSTERHAMMEL (HG.), 2006; CONRAD 2010; CONRAD 2013.

³ Volker Berhahn a közelmúltban megpróbálta feléleszteni a Sonderweg-teória iránti érdeklődést a terület irodalmának áttekintésével; lásd: BERHAHN, 2017.

⁴ WOLFE, 2006.

⁵ Az európai imperializmus liberális természetéről lásd: PITTS, 2005; MEHTA, 1999; BELL, 2016; PRESS, 2017; FITZPATRICK (ED.), 2012. A német esetre specifikusan lásd: FITZPATRICK, 2008a; GUETTEL, 2012a.

ria szintén érdekelt volt és részt is vett a birodalmi globalizáció folyamataiban.⁶ A német történészek viszont teljesen egyértelművé tették, hogy Németország fontos és kiemelkedő szerepet vállalt Európa globális hódításaiban, a formális állami gyarmatosítás keretein belül és azon kívül is. Az afrikai telepes gyarmatok alapításával párhuzamosan a német antropológia, a német haditengerészet és hajózás, a német kereskedelem, a német misszionáriusok, a német civil társadalmi egyesületek és a német hadsereg mind fontos szerepet játszottak abban, hogy a világ megnyílt az európai uralom előtt.⁷

Az 1990-es évek közepén indult meg az a rendkívül eredményes kutatási hullám, amelynek köszönhetően a [Német] Birodalom jelentősége mára jól kimutatható.⁸ A német imperializmus különböző aspektusainak kutatása során a vitának több meghatározó új irányvonala jelent meg, miközben megnyílt a lehetőség bizonyos régebbi kérdések új empirikus és elméleti vizsgálatára. Ha figyelembe vesszük a 19. századi és a korai 20. századi német történelem teleológiáját, akkor nem meglepő, hogy számos mélyreható tanulmány született arról, hogyan vált a faj az elnyomás kategóriájává a Német Birodalomban. Egyes kutatók számára a faj és a faji alapú erőszak birodalmi vetületeinek kutatása egyet jelentett a faji alapú náci törvények és végső soron a holokauszt eredetének kutatásával.⁹ Ez azonban ellentmondásos vizsgálódási iránynak bizonyult, amely akaratlanul is eurocentrikus teleológiába kényszeríti a gyarmatosítottak tapasztalatait, mivel az afrikaiak elleni szélsőséges európai erőszakot úgy beszél el, mintha az az európaiak ellen később elkövetett szélsőséges európai erőszak előzményeként nyerne mélyebb jelentőséget.¹⁰ Ezzel szemben a faj szerepének vizsgálata német gyarmati kontextusban kielégítőbb eszközt kínált ahhoz, hogy megértsük a nem-náci faji politika működését, valamint azt, hogy milyen mértékben volt átfedésben a német gyarmatosítók és a többi európai hatalom fajfogalma.¹¹

Gyakran összekapcsolódva a faji problémákkal, számos tanulmány szól a társadalmi nemnek a birodalomban betöltött szerepéről is. Ezek nem csupán azzal a céllal születtek, hogy a nőket is beírják a birodalom történelmébe, hanem hogy egyúttal feltárják, miként alkották magukat újra a patriarchális struktúrák Európától távol (példának okáért a gyarmati állampolgársági törvényekben).¹² Számos kutató szintén nagy körültekintéssel tárta fel az osztálypolitika működését a birodalomban, rámutatva ezzel arra, hogy amíg a német munkások nagy érdeklődést mutattak a tágabb értelemben vett gyarmati világ és annak tárgyai iránt, addig az SPD¹³-ről

⁶ FRANK, 2011; RUTHNER, 2002; HUGHES-KROBB (EDS.), 2012; NARANCH, 2017; WEISS, 2010; RITTER-BASCH, 2008.

⁷ Ezekről a különféle szempontokról lásd: BÖNKER, 2012; RÜGER, 2017; KUSS, 2017; BECKER-BEEZ (HG.), 2005; PENNY-BUNZL (EDS.), 2010; ZIMMERMAN, 2001; VAN DER HEYDEN-BECKER (HG.), 2000; OERMANN, 1999; CIARLO, 2011.

⁸ Erre a hullámra hatással volt: ZANTOP, 1997; FRIEDRICHSMEYER-LENNOX-ZANTOP (EDS.), 1998.

⁹ Lásd: ZIMMERER, 2011; MADLEY, 2015.

¹⁰ Az „Afrikától Auschwitzig” tézis részletesebb kritikájához lásd: GERWARTH-MALINOWSKI, 2009; KUNDRUS, 2006; FITZPATRICK, 2008b.

¹¹ GROSSE, 2000; LANGBEHN-SALAMA (EDS.), 2011.

¹² Lora Wildenthal *German Women for Empire* c. könyve nyomán lásd: LOOSEN, 2014; KUNDRUS, 2004; DIETRICH, 2007.

¹³ [Sozialdemokratische Partei Deutschlands – Német Szociáldemokrata Párt – A fordító.]

nehezen volt elmondható, hogy a gyarmatosítás pártján állt volna.¹⁴ A környezettel és a gyarmati biopolitikával foglalkozó történészek pedig a Német Birodalom ökológiai és egészségügyi dimenzióinak történetét tárták fel.¹⁵

Jogosan mondhatjuk azonban, hogy Németország különböző gyarmatainak történettudományos feldolgozottsága még mindig egyenetlen. Nyilvánvaló, hogy Német Kelet-Afrika, Kamerun és Togo nem váltott ki akkora érdeklődést, mint Német Délnyugat-Afrika telepes gyarmata.¹⁶ Ennek ellenére az a jelentőségteljes tény, hogy a német imperializmus jóval túlterjedt ezen a kolónián (sőt magában foglalta a lengyel Kelet „belső gyarmatosításának” vágyát), szintén jól ismert.¹⁷ Ráadásul a német Csendes-Óceán története is egyre fontosabbá válik, noha ez a terület hosszú ideig csak a csendes-óceáni történelem specialistáihoz tartozott.¹⁸

Ma már számos kutató elfogadja, hogy a gyarmati háború Német Délnyugat-Afrikában népiirtás volt – nem úgy, mint mikor 1966-ban a keletnémet történész, Horst Drechsler először megfogalmazta ezt a vádat.¹⁹ Ennek a ténynek az elfogadása nagyrészt Jürgen Zimmerer 2002-es Német Délnyugat-Afrikával kapcsolatos művének és az összehasonlító genocídium-tanulmányok növekvő térnyerésének köszönhető, amelyek világszerte előmozdították a gyarmati népiirtásokról szóló tudományos diskurzust.²⁰ Az az érv azonban erősen vitatott, hogy a német telepések valami módon megértőbbek lettek volna az őslakos népességgel (vagy az őslakosok bizonyos csoportjaival), mint a többi gyarmatosító.²¹ A német gyarmati erőszakra irányuló legújabb makro- és mikroszintű vizsgálatok együttesen világítottak rá a német gyarmati erőszak működésére a világ különböző pontjain, egyértelműen bemutatva, hogy az hasonló volt a többi európai birodalom által alkalmazott gyarmati erőszakhoz.²²

Miután az első világháborút követően a győztes antanthatalmak kikényszerítették dekolonizációját, Németország hivatalos gyarmati időszaka sokkal korábban ért véget, mint sok más európai államé (és mindenképpen jóval korábban, mint a brit, az ibériai és a francia telepes gyarmatok utódállamaiban). A korábbi vélekedések szerint ez azt bizonyította, hogy Németország gyarmati múltja jelentéktelen zsákutca volt. Mára azonban az új birodalmi történetírás, valamint a weimari Németország transznacionális és globális történelmi olvasata is megcáfolta ezeket a téves értelmezéseket Németország 1918 – sőt 1945 – utáni gyarmati tevékenységeinek állítólagosan enyhe hatásairól, azáltal, hogy megvizsgálta Németország kényszerű dekolonizálásának utóhatásait, valamint az országnak a kereskedelem és a nemzetközi diplomácia útján a globális szerephez való visszatérésre tett kísérleteit.²³

¹⁴ SHORT, 2012; GUETTEL, 2012b; BONNEL, 2018.

¹⁵ GISSIBL, 2016; BAUCHE, 2017; WALTHER 2015.

¹⁶ Ennek ellenére a szakirodalom ezek esetében is egyre növekszik. Lásd: HABERMAS, 2016; MOYD, 2014; PESEK, 2005; GIBLIN-MONSON (EDS.), 2010; YIGBE, 2017; GOTTSCHALCK, 2016; NYADA, 2014.

¹⁷ KOPP, 2012; NELSON (ED.), 2009.

¹⁸ Lásd: FÖRDERER, 2017; STEINMETZ, 2010. Ezek a tanulmányok a Csendes-óceán specialisták korábbi munkáihoz kapcsolódnak, beleértve: HIERY, 1995; HEMPENSTALL, 1978; FIRTH, 1983.

¹⁹ BÜRGER, 2017.

²⁰ ZIMMERER, 2002. A genocídium fogalmának egyre szélesebb körű használatával kapcsolatos szkeptícizmusról lásd: KUNDRUS-STROTBEB, 2006.

²¹ BERMAN, 1998; PENNY, 2013; GUETTEL, 2010.

²² MUSCHALEK, 2017; KUSS, 2017; RINKE, 2018.

²³ MÜHLHAHN (ED.), 2017; WEMPE, 2015.

Ez a második világháború utáni, valamint a jelenkori történelem felé való fordulás vezetett el végül ahhoz a kérdéshez, hogy mára mi maradt meg a német gyarmatosításból. Néhány történész, amikor a közelmúltban választ próbált adni erre a kérdésre, elkötelezte magát egy kortárs törekvés mellett, amelynek az a célja, hogy „dekolonizálja” a német történelemet – hogy egy olyan fogalmat használjunk, amely különböző emberek számára kétségkívül különböző jelentéssel bír (mint azt később tárgyaljuk). Mivel a német történelem dekolonizálására tett közelmúltbeli kísérletek által nyilvánvalóvá vált a kizárólag írásos források alapján történő értelmezés egyre csökkenő hatékonysága, elkezdtek vizsgálni Németország bűnrészességét a világ 19. századi felosztásában. A kezdeti próbálkozások megmaradtak túlnyomórészt elméleti síkon: szemléletüket csupán a „posztkoloniális” jelző lecserélésével korszerűsítették – olyan megközelítés ez, amely, bár elméletileg produktívnak bizonyult, talán nem volt képes teljes egészében elszámolni a dekolonizáció programja által felvetett materiális kihívásokkal.²⁴ Ez nem azt jelenti, hogy ne lennének fontos elméleti kérdések Németország birodalmi történelmében, de önmagában ez az intellektuális erőfeszítés még nem azonos a dekolonizációs megközelítéssel – az ugyanis megköveteli a gyarmatosított népek hangjának, prioritásainak és episztemológiai kereteinek előtérbe helyezését.²⁵

Biztató azonban, hogy Németországban a történelem dekolonizációjára irányuló törekvés kijutott az egyetemeken kívülre, és megjelent a közéleti vitákban. Ebben újjáéledtek a második világháború utáni német *Vergangenheitsbewältigung*²⁶ polgári hagyományai, és arra ösztönözték a német intézményeket, hogy feleljenek a dekolonizációs elvárásokra. Ennek eredményeként a legalsóbb szinten számos városban bontakozott ki vita azoknak a már hosszú idő óta figyelmen kívül hagyott emlékműveknek és utcaneveknek a sorsáról, amelyek a gyarmati időkből származnak.²⁷ A közelmúltban a Deutsches Historisches Museumban a gyarmati örökség felülvizsgálatának szentelt kiállítás pedig ugyanerre az ösztönzésre adott intézményes válasz volt – dacára azoknak a hiányosságoknak és hibáknak, amelyek a megnyitón tiltakozást váltottak ki.²⁸

Az akadémián túl a közszférába is elérő kutatók különböző csoportosulásai szintén megpróbálkoztak azzal, hogy a dekolonizáció programjában túllépjenek az elméleti kereteken. Zimmerer például gyakran nyilvánosan felszólalt a gyarmati kérdésekkel kapcsolatban, a Namíbiában elkövetett népirtás jogszerű kártérítésének támogatásától kezdve a Németország birodalmi múltjával való kritikus közösségi szerepvállalás szorgalmazásáig (az új berlini Humboldt Fórumon).²⁹ Potsdamban Anja Schwarz és Lars Eckstein vezeti azt az ígéretes fiatal kutatókból (mint például Yann Le Gall és Sarah Fründt) álló csoportot, amely a német antropológiai kutatások során a gyarmatokról begyűjtött emberi maradványok hazaszállításán

²⁴ Ehhez lásd STEINMETZ (Ed.), 2006; CICCARIELLO-MAHER, 2017.

²⁵ A német történettudományon túl világszerte teszik fel a kérdést a kutatók, hogy valójában mi is a dekolonizációs gyakorlat, ehhez lásd: HOHAIA-HALL-EMMANOUIL (Eds.), 2017.

²⁶ [A múlt feldolgozása – A fordító.]

²⁷ BER, 2016.

²⁸ DHM, 2016; SCHRAEDER, 2016.

²⁹ ZIMMERER, 2017.

munkálkodik.³⁰ A közelmúltban a Stiftung Preußischer Kulturbesitz³¹ szintén bekapcsolódott a kutatók munkájába, hogy a gyűjteményében található több száz gyarmati korszakból származó koponyát hazaszállítsák.

Az ilyen fontos erőfeszítések megkísérik megérteni és egyszersmind alakítani is a német gyarmatosítás utóéletét; céljuk az, hogy lépéseket tegyenek valami olyasminak az irányába, ami hasonlít a gyarmati múlttal való elszámolásra. A német történészek módszerként és programként is gyorsan magukévá tették a dekolonizációt, ebben egy olyan közéleti kultúra segítette őket, amely, még ha tökéletlenül is, de szembenéz a nemzeti múlt kellemetlen részeivel. Mindazonáltal ezek a kutatások nem használják ki teljesen a dekolonizációra nyíló lehetőségeket, ahogy azt Eve Tuck és K. Wayne Yang világossá tették a dekolonizációra vonatkozó felhívásukban, mivel nem foglalkoznak azokkal a kérdésekkel, melyeket számos más őslakos kutatóhoz hasonlóan ők is a feladat központi elemeinek tekintenek – nevezetesen a földdel és a szuverenitással. Számukra „a dekolonizáció nem metafora”, hanem olyan vállalkozás, amelynek materiális következményei vannak (*material project*).³² Tuck és Yang maximalista kritikája (amely sokat köszönhet Frantz Fanonnak) messze túlmutat a gyarmati megbékélés igényén – azt ugyanis a telepes gyarmati múlttal kapcsolatos politikai nehézségek semlegesítését célzó projektnek tartják. Határozottan cáfolják még a legelkötelezettebben gyarmatosításellenes nyugati értelmiség gramscianus optimizmusát is azzal, hogy nyíltan ismertetik a nem-őslakos kutatóknak azon igényét, hogy úgy lépjenek fel, mint az őslakos mozgalmak szövetségesei, mint ha „a telepes ártatlanná válna [...] a telepes identitást megmászó kísérlet következtében, miközben továbbra is élvezi a telepes kiváltságait és birtokolja a lopott földet.”³³ Tuck és Yang nyomán tehát a dekolonizáció mint analitikus paradigma irányába történő elmozdulás – legalábbis a gyarmati múlt felé kritikával forduló nem-őslakos kutatók számára, amíg azok Amerikában, Új-Zélandon, Izraelben és Ausztráliában élnek (olyan területeken, ahol az őslakosokat kisemmizték) – nem lehet csupán elméleti álláspont, amelyet akkor alkalmazunk, amikor Németország száz évvel ezelőtti történelmével foglalkozunk. Része kell, hogy legyen az a sokkal nagyobb erőfeszítést igénylő elköteleződés, hogy felismerjük és elutasítsuk a telepes gyarmatosítás történelmi örökségét, valamint annak az utódállamok által történő, alapvetően illegitim normalizálását.

Mint Münchhausen báró, amikor megpróbálja magát a saját hajánál fogva felemelni, úgy a telepes gyarmatok utódállamaiban a nem-őslakos kutatók is komoly dilemmával néznek szembe, amikor történelmi kérdésekkel (például a német gyarmatosításhoz kapcsolódó problémákkal) foglalkoznak a dekolonizáció kialakuló paradigmáján belül, hiszen ők maguk tulajdonképpen (Tuck és Yang szerint) részét képezik a vizsgálandó problémának, „a telepes gyarmati jövőnek”.³⁴ Számukra a gyarmatosítás elutasítását bonyolítja az a tény is, hogy a kizsákmányolás, amit kritizálnak, soha nem ért véget a világnak az általuk birtokolt részén. Az biztos, hogy Tuck és Yang álláspontja a dekolonizációt illetően maximalista, nem nagyon tesz

³⁰ ECKSTEIN, 2018; LE GALL, 2016; AHRNDT, 2013; *H-Soz-Kult*, 2013.

³¹ [Porosz Kulturális Örökség Alapítvány – A fordító.]

³² TUCK-YANG, 2012.

³³ Uo., 11; 19.

³⁴ TUCK-YANG, 2012. 35.

különbséget a gyarmatosítás terei és azok között a különféle módok között, amelyekkel a különböző őslakos népek megpróbálhatnak kapcsolatba lépni a birodalom örökségét kutató történészekkel és más kutatókkal. Mindazonáltal, ahogy Evelyn Araluen a közelmúltban írta, érdemes szem előtt tartani, hogy a dekolonizáció nem csupán diszkurzív gyakorlatok összessége:

„Most literary approaches to, or co-options of, decolonial theory are premised upon one version or another of Lyn Hejinian’s argument that purely discursive resistance implies the material political resistance of hegemony. The critical equivalent of this becomes the argument that »liberated« or resistant readings of colonial texts in scholarly, critical or pedagogic contexts are sufficiently influential to justify an invocation of the decolonial project. [...] We run the risk of foreclosing decolonisation to an academic elite by coding it purely within poetics and academic practice.”³⁵

„A dekolonizációs elmélet legtöbb szakirodalmi megközelítése vagy felhasználása Lyn Hejinian tézisének valamely változatán alapul, miszerint a tisztán diszkurzív ellenállás magában foglalja a hegemoniával szembeni valós politikai ellenállást. Ennek kritikus megfelelője az a tézis, hogy a gyarmati szövegek „felszabadított” vagy ellenálló olvasatai tudományos, kritikai vagy pedagógia kontextusban kellően hatásosak ahhoz, hogy igazolják a dekolonizáció programjának megidézését. [...] Fennáll a veszélye annak, hogy egy tudományos elit kisajátítja a dekolonizációt, ha azt csupán a poétikán és a tudományos gyakorlaton belül kodifikáljuk.”

Ahogy azt a német kutatók intervenciója mutatja, a „dekolonizáció” irányába történő elmozdulás nem csupán a posztkoloniális hermeneutika, a transznacionális történelem, a globális vagy az új birodalmi történetírás szinonimája. Ezek a megközelítések egyaránt értékesek, ám különböznek egymástól. Ennek megfelelően, azoknak a kutatóknak, akik a német gyarmati történelmet kutatják, a dekolonizáció nem lehet pusztán új elméleti pozíció a viszonylag távoli gyarmati múlttal való foglalkozáshoz. Ilyetén való kezelése – még az olyan bonyolult kérdések megválaszolása esetében is, mint a birodalom és a gyarmatosítás természete – alighanem a dekolonizáció gyarmatosítottakra irányuló materiális orientációjának meghamisításával fenyeget, s mindezt csupán azért, hogy megfelelően az akadémiai szféra érdekeinek és a meglévő elméleti hagyományoknak – ez pedig nem lenne más, mint egy gyarmati *trahison des clercs*.

Fordította: Tóth Kelemen

³⁵ ARALUEN, 2017.

*Felhasznált irodalom és rövidítések***AHRNDT**

- 2013 AHRNDT, Wiebke: Zum Umgang mit menschlichen Überresten in deutschen Museen und Sammlungen – Die Empfehlung des Deutschen Museumsbundes. In: *Sammeln, Erforschen, Zurückgeben?* Hg.: STOECKER, Holger – SCHNALKE, Thomas – WINKELMANN, Andreas. Berlin, Christoph Links, 2013.

AMES-KLOTZ-WILDENTHAL

- 2005 AMES, Eric – KLOTZ, Marcia – WILDENTHAL, Lora: *Germany's Colonial Pasts*. Lincoln, NE, University of Nebraska Press, 2005.

ARALUEN

- 2017 ARALUEN, Evelyn: Resisting the Institution. *Overland* 227, (2017). (<https://overland.org.au/previous-issues/issue-227/feature-evelyn-araluen/> – Utolsó letöltés: 2020. július 7.)

BAUCHE

- 2017 BAUCHE, Manuela: *Medizin und Herrschaft. Malariabekämpfung in Kamerun, Ostafrika und Ostfriesland, 1890–1919*. Frankfurt am Main, Campus Verlag, 2017.

BECKER-BEEZ (HG.)

- 2005 BECKER, Felicitas – BEEZ, Jigal (Hg.): *Der Maji-Maji-Krieg gegen die deutsche Kolonialherrschaft in Tanzania, 1905–08*. Berlin, Christoph Links, 2005.

BELL

- 2016 BELL, Duncan: *Reordering the World: Essays on Liberalism and Empire*. Princeton, NJ, Princeton University Press, 2016.

BER

- 2016 Berliner Entwicklungspolitischer Ratschlag: *Stadt neu lesen. Koloniale und rassistische Straßennamen in Berlin*. Berlin, BER Publikationen, 2016.

BERHAHN

- 2017 BERHAHN, Volker: German Colonialism and Imperialism from Bismarck to Hitler. *German Studies Review*, 40. (2017) 1. sz. 147–162.

BERMAN

- 1998 BERMAN, Russell: *Enlightenment or Empire: Colonial Discourse in German Culture*. Lincoln, NE, University of Nebraska Press, 1998.

BERMAN-MÜHLHAHN-NGANANG (EDS.)

- 2014 BERMAN, Nina – MÜHLHAHN, Klaus – NGANANG, Alain Patrice (eds.): *German Colonialism Revisited: African, Asian, and Oceanic Experiences*. Ann Arbor, MI, University of Michigan Press, 2014.

BONNELL

- 2018 BONNELL, Andrew: Social Democrats and Germany's War in South-West Africa, 1904–1907: The View of the Socialist Press. In: *Savage Worlds: German Encounters Abroad, 1815–1918*. Eds.: FITZPATRICK, Matthew P. – MONTEATH, Peter. Manchester, Manchester University Press, 2018. 206–29.

BÖNKER

2012 BÖNKER, Dirk: *Militarism in a Global Age. Naval Ambitions in Germany and the United States before World War I*. Ithaca, NY, Cornell University Press, 2012.

BÜRGER

2017 BÜRGER, Christiane: *Deutsche Kolonialgeschichte(n). Der Genozid in Namibia und die Geschichtsschreibung der DDR und BRD*. Bielefeld, Transcript, 2017.

CIARLO

2011 CIARLO, David: *Advertising Empire: Race and Visual Culture in Imperial Germany*. Cambridge, Harvard University Press, 2011.

CICCARIELLO-MAHER

2017 CICCARIELLO-MAHER, Geroge: *Decolonizing Dialectics*. Durham, NC, Duke University Press, 2017.

CONRAD

2010 CONRAD, Sebastian: *Globalisation and the Nation in Imperial Germany*. Cambridge, Cambridge University Press, 2010.

2013 CONRAD, Sebastian: Rethinking German Colonialism in a Global Age. *Journal of Imperial and Commonwealth History*, 41. (2013) 4. sz. 543–566.

CONRAD-OSTERHAMMEL (Hg.)

2006 CONRAD, Sebastian – OSTERHAMMEL, Jürgen (Hg.): *Das Kaiserreich transnational: Deutschland in der Welt, 1871–1914*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2006.

DIETRICH

2007 DIETRICH, Anette: *Weißer Weiblichkeiten. Konstruktionen von "Rasse" und Geschlecht im deutschen Kolonialismus*. Bielefeld, Transcript, 2007.

ECKSTEIN

2018 ECKSTEIN, Lars: Recollecting Bones. The Remains of German-Australian Colonial Entanglements. *Postcolonial Studies*, 21. (2018) 1. sz. 6–19.

FIRTH

1983 FIRTH, Stewart: *New Guinea under the Germans*. Melbourne, Melbourne University Press, 1983.

FITZPATRICK

2008a FITZPATRICK, Matthew P.: *Liberal Imperialism in Germany: Expansionism and Nationalism, 1848–1884*. New York, NY, Berghahn, 2008.

2008b FITZPATRICK, Matthew P.: The Pre-History of the Holocaust? The Sonderweg and Historikerstreit Debates and the Abject Colonial Past. *Central European History*, 41. (2008) 3. sz. 477–503.

FITZPATRICK (ED.)

2012 FITZPATRICK, Matthew P.(ed.): *Liberal Imperialism in Europe*. New York, NY, Palgrave Macmillan, 2012.

FÖRDERER

- 2017 FÖRDERER, Gabriele: *Koloniale Grüße aus Samoa. Eine Diskursanalyse von deutschen, englischen und US amerikanischen Reisebeschreibungen aus Samoa von 1860–1916*. Bielefeld, Transcript, 2017.

FRANK

- 2011 FRANK, Alison: Continental and Maritime Empires in an Age of Global Commerce. *East European Politics and Societies*, 25. (2011) 4. sz. 779–784.

FRIEDRICHSMEYER–LENNOX–ZANTOP (EDS.)

- 1998 FRIEDRICHSMEYER, Sara – LENNOX, Sara – ZANTOP, Susanne (eds.): *The Imperialist Imagination: German Colonialism and its Legacies*. Ann Arbor, MI, University of Michigan Press, 1998.

GERWARTH–MALINOWSKI

- 2009 GERWARTH, Robert – MALINOWSKI, Stephan: Hannah Arendt's Ghosts: Reflections on the Disputable Path from Windhoek to Auschwitz. *Central European History*, 42. (2009) 2. sz. 279–300.

GIBLIN–MONSON (EDS.)

- 2010 GIBLIN, James Leonard – MONSON, Jamie (eds.): *Maji Maji: Lifting the Fog of War*. Leiden, Brill, 2010

GISSIBL

- 2016 GISSIBL, Berhard: *The Nature of German Imperialism. Conservation and the Politics of Wildlife in Colonial East Africa*. New York, NY, Berghahn Books, 2016.

GOTTSCHALK

- 2016 GOTTSCHALK, Sebastian: *Kolonialismus und Islam. Deutsche und britische Herrschaft in Westafrika, 1900–1914*. Frankfurt am Main, Campus Verlag, 2016.

GROSSE

- 2000 GROSSE, Pascal: *Kolonialismus, Eugenik und bürgerliche Gesellschaft in Deutschland 1850–1918*. Frankfurt am Main, Campus Verlag, 2000.

GUETTEL

- 2010 GUETTEL, Jens-Uwe: From the Frontier to German South-West Africa. German Colonialism, Indians, and American Westward Expansion. *Modern Intellectual History*, 7. (2010) 3. sz. 523–552.
- 2012a GUETTEL, Jens-Uwe: *German Expansionism, Imperial Liberalism, and the United States, 1776–1945*. New York, NY, Cambridge University Press, 2012.
- 2012b GUETTEL, Jens-Uwe: The Myth of the Pro-Colonialist SPD: German Social Democracy and Imperialism before the First World War. *Central European History*, 45. (2012) 3. sz. 452–484.

HABERMAS

- 2016 HABERMAS, Rebekka: *Skandal in Togo. Ein Kapitel deutscher Kolonialherrschaft*. Frankfurt am Main, Fischer Verlag, 2016.

HEMPENSTALL

1978 HEMPENSTALL, Peter J.: *Pacific Islanders under German Rule: A Study in the Meaning of Colonial Resistance*. Canberra, Australian National University Press, 1978.

VAN DER HEYDEN-BECHER (HG.)

2000 van der HEYDEN, Ulrike – BECHER, Jürgen (Hg.): *Mission und Gewalt: Der Umgang christlicher Missionen mit Gewalt und die Ausbreitung des Christentums in Afrika und Asien in der Zeit von 1792 bis 1918/19*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2000.

HIERY

1995 HIERY, Hermann J.: *The Neglected War. The German South Pacific and the Influence of World War I*. Honolulu, HI, University of Hawaii Press, 1995.

HOHAIA-HALL-EMMANOUIL (EDS.)

2017 HOHAIA, Debbie – HALL, Lisa – EMMANOUIL, Nia (eds.): *Decolonising Research Practices. Learning Communities: International Journal of Learning in Social Contexts*, 22. (2017).

H-SOZ-KULT

2013 Forum: Human Remains in Museums and Collections: A Critical Engagement with the 'Recommendations' of the German Museums Association. 2013. (<https://www.hsozkult.de/text/id/texte-4037> – Utolsó letöltés: 2020. július 7.)

HUGHES-KROBB (EDS.)

2012 HUGHES, Jon – KROBB, Florian (eds.): *Colonial Austria: Austria and the Overseas. Austrian Studies*, 20. (2012)

KOPP

2012 KOPP, Kristin: *Germany's Wild East. Constructing Poland as Colonial Space*. Ann Arbor, MI, University of Michigan Press, 2012.

KUNDRUS

2003 KUNDRUS, Birthe: *Moderne Imperialisten: Das Kaiserreich im Spiegel seiner Kolonien*. Köln, Böhlau Verlag, 2003.

2004 KUNDRUS, Birthe: Weiblicher Kulturimperialismus. Die imperialistischen Frauenverbände des Kaiserreichs. In: *Das Kaiserreich transnational*. Hg.: CONRAD, Sebastian – OSTERHAMMEL, Jürgen. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2004. 213–235.

2006 KUNDRUS, Birthe: Kontinuitäten, Parallelen, Rezeptionen. Überlegungen zur 'Kolonialisierung' des Nationalsozialismus. *Werkstatt Geschichte*, 43. (2006) 45–62.

KUNDRUS-STROTBEK

2006 KUNDRUS, Birthe – STROTBEK, Henning: 'Genozid'. Grenzen und Möglichkeiten eines Forschungsbegriffs – ein Literaturbericht. *Neue Politische Literatur*, 51. (2006) 2–3. sz. 397–423.

KUSS

2017 KUSS, Susanne: *German Colonial Wars and the Context of Military Violence*. Transl.: SMITH, Andrew. Cambridge, MA, Harvard University Press, 2017.

LANGBEHN-SALAMA (Eds.)

2011 LANGBEHN, Volker – SALAMA, Mohammad (eds.): *German Colonialism. Race, the Holocaust, and Postwar Germany*. New York, NY, Columbia University Press, 2011.

LE GALL

2016 LE GALL, Yann: The Return of Human Remains to the Pacific. The Resurgence of Ancestors and the Emergence of Postcolonial Memory Practices. In: *Postcolonial Justice: Reassessing the Fair Go*. Eds.: ADAIR, Gigi – SCHWARZ, Anja. Trier, Wissenschaftlicher Verlag Trier, 2016. 45–60.

LINDNER

2011 LINDNER, Ulrike: *Koloniale Begegnungen: Deutschland und Großbritannien als Imperialmächte in Afrika, 1880–1914*. Frankfurt am Main, Campus Verlag, 2011.

LOOSEN

2014 LOOSEN, Livia: *Deutsche Frauen in den Südsee-Kolonien des Kaiserreichs. Alltag und Beziehungen zur indigenen Bevölkerung, 1884–1919*. Bielefeld, Transcript, 2014.

MADLEY

2005 MADLEY, Benjamin: From Africa to Auschwitz: How German South West Africa Incubated Ideas and Methods Adopted and Developed by the Nazis in Eastern Europe. *European History Quarterly*, 35. (2005) 3. sz. 429–464.

MEHTA

1999 MEHTA, Uday Singh: *Liberalism and Empire. A Study in Nineteenth-Century British Liberal Thought*. Chicago, IL, University of Chicago Press, 1999.

MOYD

2014 MOYD, Michelle: *Violent Intermediaries. African Soldiers, Conquest, and Everyday Colonialism in German East Africa*. Athens, OH, Ohio University Press, 2014.

MUSCHALEK

2017 MUSCHALEK, Marie: Violence as Usual. Everyday Police Work and the Colonial State in German Southwest Africa. In: *Rethinking the Colonial State. Theoretical and Empirical Perspectives*. Eds.: RUD, Søren – IVARSSON, Søren. Bingley, Emerald, 2017.

MÜHLHAHN (Ed.)

2017 MÜHLHAHN, Klaus (ed.): *The Cultural Legacy of German Colonial Rule*. Oldenbourg, De Gruyter, 2017.

NARANCH

2010 NARANCH, Bradley: Made in China: Austro-Prussian Overseas Rivalry and the Global Unification of the German Nation. *Australian Journal of Politics and History*, 56. (2010) 3. sz. 366–380.

NARANCH-ELEY (Eds.)

2014 NARANCH, Bradley – ELEY, Geoff (eds.): *German Colonialism in a Global Age*. Durham, NC, Duke University Press, 2014.

NELSON (ED.)

2009 NELSON, Robert L. (ed.): *Germans, Poland, and Colonial Expansion to the East, 1850 Through the Present*. New York, Palgrave, 2009.

NYADA

2014 NYADA, Germain: The Germans Cannot Master Our Language! In: *German Colonialism Revisited. African, Asian, and Oceanic Experiences*. Eds.: BERMAN, Nina – MÜHLHAHN, Klaus – NGANANG, Patrice. Ann Arbor, MI, University of Michigan Press, 2014. 50–70.

OERMANN

1999 OERMANN, Nils Ole: *Mission, Church and State Relations in South West Africa under German Rule, 1884–1915*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1999.

PENNY

2013 PENNY, H. Glenn: *Kindred by Choice: Germans and American Indians since 1800*. Chapel Hill, University of North Carolina Press, 2013.

PENNY–BUNZL (EDS.)

2010 PENNY, H. Glenn – BUNZL, Matti (eds.): *Worldly Provincialism*. Ann Arbor, MI, University of Michigan Press, 2010.

PESEK

2005 PESEK, Michael: *Koloniale Herrschaft in Deutsch-Ostafrika. Expedition, Militär und Verwaltung seit 1880*. Frankfurt am Main, Campus Verlag, 2005.

PITTS

2005 PITTS, Jennifer: *A Turn to Empire. The Rise of Imperial Liberalism in Britain and France*. Princeton, Princeton University Press, 2005.

PRESS

2017 PRESS, Steven: *Rogue Empires. Contracts and Conmen in Europe's Scramble for Africa*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 2017.

RINKE

2018 RINKE, Stefan: 'No Alternative to Extermination': Germans and Their 'Savages' in Southern Brazil at the Turn of the Nineteenth Century. In: *Savage Worlds: German Encounters Abroad, 1815–1918*. Eds.: FITZPATRICK, Matthew P. – MONTEATH, Peter. Manchester, Manchester University Press, 2018. 21–41.

RITTER-BASCH

2008 RITTER-BASCH, Renate: *Die Weltumsegelung der Novara, 1857–1859: Österreich auf allen Meeren*. Graz, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 2008.

RUTHNER

2002 RUTHNER, Clemens: Central Europe Goes Post-Colonial: New Approaches to the Habsburg Empire around 1900. *Cultural Studies*, 16. (2002) 6. sz. 877–883.

RÜGER

2017 RÜGER, Jan: *Heligoland, Britain, Germany, and the Struggle for the North Sea*. Oxford, Oxford University Press, 2017.

SCHRAEDER

- 2016 SCHRAEDER, Peter: Wie eine neue Ausstellung den Kolonialismus aufarbeiten will. 2016. okt. 14. (<https://www.vorwaerts.de/artikel/neue-ausstellung-kolonialis-mus-aufarbeiten-will> – Utolsó letöltés: 2020. július 7.)

SHORT

- 2012 SHORT, John Phillip: *Magic Lantern Empire: Colonialism and Society in Germany*. Ithaca, NY, Cornell University Press, 2012.

STEINMETZ

- 2007 STEINMETZ, George: *The Devil's Handwriting. Precoloniality and the German Colonial State in Qingdao, Samoa, and Southwest Africa*. Chicago, IL, University of Chicago Press, 2007.
- 2010 STEINMETZ, George: *Devil's Handwriting; Loosen, Deutsche Frauen; Thomas Morlang, Rebellion in der Südsee: Der Aufstand auf Ponape gegen die deutschen Kolonialherren 1910/11*. Berlin, Christoph Links, 2010.

STEINMETZ (Ed.)

- 2006 STEINMETZ, George (ed.): *Decolonizing German Theory. Postcolonial Studies*, 9. (2006) 1. sz.

TUCK-YANG

- 2012 TUCK, Eve – YANG, K. Wayne: Decolonization is Not a Metaphor. *Decolonization: Indigeneity, Education and Society*, 1. (2012) 1. sz. 1–40.

WALTHER

- 2002 WALTHER, Daniel J.: *Creating Germans Abroad. Cultural Policies and National Identity in Namibia*. Athens, OH, Ohio University Press, 2002.
- 2015 WALTHER, Daniel J.: *Sex and Control. Venereal Disease, Colonial Physicians, and Indigenous Agency in German Colonialism, 1884–1914*. New York, NY, Berghahn Books, 2015.

WEISS-SCHILDDORFER

- 2010 WEISS, David G. L. – SCHILDDORFER, Gerd: *Novara. Österreichs Traum von der Weltmacht*. Wien, Amalthea Signum, 2010.

WEMPE

- 2015 WEMPE, Sean: *Lost at Locarno? Colonial Germans and the Redefinition of Imperial Germany, 1919–1933*. PhD Dissertation, Emory University, Atlanta, 2015.

WILDENTHAL

- 2001 WILDENTHAL, Lora: *German Women for Empire, 1884–1945*. Durham, NC, Duke University Press, 2001.

WOLFE

- 2006 WOLFE, Patrick: Settler Colonialism and the Elimination of the Native. *Journal of Genocide Research*, 8. (2006) 4. sz. 387–409.

YIGBE

- 2017 YIGBE, Dotsé: Is Togo a Permanent Model Colony? In: *The Cultural Legacy of German Colonial Rule*. Ed.: MÜHLHAHN, Klaus. Oldenbourg, De Gruyter, 2017. 97–112.

ZANTOP

- 1997 ZANTOP, Susanne: *Colonial Fantasies: Conquest, Family, and Nation in Precolonial Germany, 1770–1870*. Durham, NC, Duke University Press, 1997.

ZIMMERER

- 2002 ZIMMERER, Jürgen: *Deutsche Herrschaft über Afrikaner. Staatlicher Machtanspruch und Wirklichkeit im kolonialen Namibia*. Münster, Lit Verlag, 2002.
- 2011 ZIMMERER, Jürgen: *Von Windhuk nach Auschwitz? Beiträge zum Verhältnis von Kolonialismus und Holocaust*. Berlin, LIT Verlag, 2011.
- 2017 ZIMMERER, Jürgen: Der Kolonialismus ist kein Spiel. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, (2017. augusztus 9.) (<http://plus.faz.net/feuilleton/2017-08-09/der-kolonialismus-ist-kein-spiel/40725.html> – Utolsó letöltés: 2020. július 7.)

ZIMMERMAN

- 2001 ZIMMERMAN, Andrew: *Anthropology and Antihumanism in Imperial Germany*. Chicago, IL, University of Chicago Press, 2001.
- 2010 ZIMMERMAN, Andrew: *Alabama in Africa: Booker T. Washington, the German Empire, and the Globalization of the New South*. Princeton, NJ, Princeton University Press, 2010.